

УДК 111.1+111.6
С 60

Леонід СОЛОНЬКО

ВІДТВОРЕННЯ БУТТЄВОГО ДОСВІДУ ЗАСОБАМИ ДІЯЛЬНІСНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

У статті розглядається проблема втрати зв'язку з буттєвим досвідом, яка постала перед людиною діяльнісною. Проаналізовано основні етапи формування дискретно-діяльнісного ставлення до світу. Виявлено особливості надання буттєвих смислів діяльнісним актам. Окреслено форми рефлексивного заглиблення в буттєвий досвід у різні історичні періоди.

Ключові слова: *буттєвий досвід, буттєві смисли, діяльнісне моделювання, діяльнісна переінтерпретація, мотиваційний механізм.*

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлено зосередженням дослідницької уваги на такому важливому феномені, як мотиваційний механізм, який враховує особливості людського існування у діяльнісному світі. Діяльність як принципово новий тип активності дала людині змогу вийти із симбіотичної єдності зі світом та отримати потужну еволюційну перевагу. Проте, повстаючи проти світу, людина діялісна прирікала себе на неминучу поразку. Звідси й необхідність пошуку компромісу між діялісним і буттєвим вимірами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед учених, які досліджували різні аспекти діялісної моделі світу, що базується на знаковій системі, надбудованій над безпосередньо вкорініним у людському бутті ядром суб'єктивності, можна згадати Ф. Ар'єса, І. Ведіна, С. Грофа та Дж. Галіфакса, О. Кисельову та ін.

Але, на наш погляд, у сучасному філософському знанні недостатньо досліджена проблема діялісної переінтерпретації досвіду буття як засобу інкорпорації буттєвого виміру людини у світ

діяльності з метою поєднання логіки буттєвого досвіду та логіки діяльнісного ставлення до світу.

Мета статті – виявлення різних форм взаємодії діяльнісного та буттєвого, що лежать у основі спільної ціннісної системи, яка забезпечує розв’язання екзистенційних проблем і контроль над соціальними процесами.

Сучасна соціологія стверджує: перед людиною стоять два типи проблем і відповідних цінностей – екзистенційні та соціальні. Екзистенційні проблеми – передусім проблеми смерті – належать до тих, розв’язання яких на рівні суб’єкта діяльності неможливе або принаймні неможливе сьогодні. Механізми їхнього розв’язання базуються на позадіяльнісних, родових вимірах людини. І на рівень індивіда трансльовано лише результат розв’язання цих проблем – результат, представлений як певний переживальний паттерн, подолавши який індивід сублімує свої страхи [6].

Поряд із екзистенційними наявні цілі та цінності соціального порядку. Їхнє досягнення пов’язане з підтриманням і регуляцією соціальних організмів. Зазначені цілі мають доволі відсторонений стосовно індивіда характер. Звідси необхідність маркування особливим способом, що створює для індивіда ілюзію самоцінності поставлених цілей і підносить їхній статус до рівня екзистенційних. За допомогою такого зміщення виникає ефект діяльнісної автоматизації, за якого просте виконання певної діяльності є для індивіда достатнім мотивом для її продовження.

Такий стан можливий завдяки переміщенню частини мотиваційної енергії зі символів, відповідальних за розв’язання екзистенційних питань, на суто повсякденні проблеми. Унаслідок чого утворюється ефективна система діяльнісної мотивації людини. Зрозуміло, цей підхід доповнено мотивацією завдяки задоволенню “базових” потреб людини в їжі, захисті, любові тощо. Взаємодіючи між собою, вони охоплюють увесь обсяг людської діяльності.

Людська діяльність, зазвичай, ґрунтується на примусі, експлуатації одних індивідів іншими. Тому важливою умовою функціонування соціальних систем є система мотивації, що забезпечує якісну соціальну маніпуляцію експлуатованої більшості експлуаторською меншістю. Задля цього здійснюється камуфлювання партикулярних, часткових цілей для надання їм ілюзорного статусу всезагальних (спільних для всіх суспільних груп, із нових

концептів такого роду вкажемо на символ “нації”), а також забезпечується мотивування діяльності через залучення механізмів відкладеної винагороди. І, нарешті, слід згадати про найважливіше значення позадіяльнісного концептування у процесі компенсації людського відчуження, що виникає та поглиблюється мірою розвитку людської діяльності.

Використання сублімувального потенціалу позадіяльнісних різновидів активності уможливило людині організувати всеохопну й ефективну систему мотивації, що забезпечує перебіг людської діяльності. Зasadничим для такого використання є розширення ареалу функціонування символів позадіяльнісного світу на світ діяльності та їхнє поєднання з діяльнісними цілями людини. Можливий і протилежний рух, за якого екзистенційні цілі маскують під соціальні.

Позадіяльнісна орієнтація як вихідна в історії людини забезпечувала спадковість між біологічним і соціальним, долюдським та людським, виконуючи функцію підтримання злитості (єдності) людини та світу. Саме ця єдність є базовою умовою існування будь-якої живої істоти, у тому числі й людини, єдність, на базі якої побудовано відносно автономну (дискретну) активність живого. Зауважимо, що ця автономія є відносною, а єдність – абсолютною.

Єдність зі світом надається людині на двох рівнях: на суто органічному, втіленому в усьому “просторі” людської тілесності, починаючи з безпосередньої речовинної єдності зі світом і закінчуючи психофізичними процесами, та на суб’єктивному, втіленому в емоційно-образному комплексі, головним змістом якого є переживання безпосередньої єдності зі світом, переживання, яке, попри різні модифікації у тих чи тих культурах, зводиться до тотожності зі світом. Саме тотожність є визначальною для досвіду священного.

Дослідження пікового досвіду, доступного релігійним віртуозам-містикам, показало, що за усією розмаїтістю конфесійних і позаконфесійних його інтерпретацій стоїть почуття єдності зі світом, яке є квінтесенцією священного. Таке переживання базується на психічних механізмах, які забезпечують цілісне, синтетичне сприйняття дійсності. Виникнення людської діяльності, а особливо її існування у розвинених формах, ґрунтується на дискретності як головному принципі людського підходу до світу.

Лише у людини дискретно-діяльнісне ставлення до світу є конститутивним чинником і відіграє домінуючу роль у всій історії, що виявляється не тільки у розвиткові сильної психофізіологічної асиметрії головного мозку, але й у виникненні особливого “діяльнісного”, штучного за своєю суттю світу, – світу людського існування. Життя у цьому світі призводить до вираженого віддалення людини від джерел досвіду єдності зі світом, віддалення, яке не може тривати надто довго через обтяженість загибеллю людини. Для його компенсації виробляються спеціальні механізми, покликані здійснювати трансляцію досвіду священного у світ діяльнісної людини.

Споконвічність буттєвого досвіду та його мотиваційна сила зумовлюють факт, що від початку свого існування діяльність камуфлює себе та свій світ під буттєвий досвід. Завдання відтворення та трансляції буттєвого досвіду засобами діяльнісного моделювання є складним, але можливим. Про це свідчить факт існування людини. Таке відтворення базується на принципі перенесення харизми, притаманної буттєвим символам, на найпростіші базові структури, які є засадничими щодо діяльності. Унаслідок перенесення вся структура діяльності та діяльнісний світ отримують мотиваційний заряд, на базі якого й будується симулякр діяльнісної цілісності.

Доброю ілюстрацією описаної ситуації є аналогія зі світу комп’ютерів. Як відомо, перші обчислювальні машини будували на аналоговому, синтетичному принципі, використовуючи ті чи ті цілісні процеси для моделювання досліджуваних аспектів зовнішнього світу. З часом на його зміну прийшло дискретне, цифрове моделювання, основоположним для якого було те ж саме аналогове моделювання з використанням електричного заряду. Завдяки цій подвійності формується розвинена система цифрового моделювання дійсності. У подальшому, через збільшення швидкодії обчислювальних машин, виникла можливість створення цифрових моделей, здатних відтворювати дискурсивними засобами феноменологію цілісних, аналогових моделей.

Користувач сучасного комп’ютера позбавлений необхідності виконувати складні обчислювальні процедури для розв’язання різних завдань. У гіпотетичній ситуації втрати базового зв’язку між речовиною оператора та дійсністю цифрове симулювання цілісності стає неможливим. І якщо для комп’ютерної техніки через її

“речовинність” така ситуація неможлива, то діяльнісне моделювання буттєвого досвіду в ситуації буттєвого дефіциту, свідками якої ми стали, втрачає свою силу та ефективність.

Становлення людської діяльності супроводжувалося розділенням колись єдиного світу на профанний і сакральний. У найзагальнішому вигляді відмінність між двома світами можна визначити як відмінність між світом самототожної об’єктивності, яка диктує свої правила поведінки людині, що намагається жити у ньому, тобто світом, у якому суб’єкт та об’єкт відокремлені один від одного, та цілісним, суб’єктивно зорієнтованим, який розвивається за законами смислу, мети, повеління тощо, світом, який може бути ворожим людині, але ніколи не буває глухим до неї.

З моменту такого розділення крізь людину проходить невидима шпарина, яку вона намагається усунути упродовж усієї своєї історії. Утрату первинної наївної цілісності людина сприймає як величезну втрату. Розмежування двох світів відбувалося паралельно із зародженням нового суб’єктивного центру, з яким людина мала себе ототожнювати. До реального світу вже не можна було ставитись крізь призму суб’єктивності, адже світ диктував свої закони, обмежував бажання, нав’язував суворий розпорядок і трудову дисципліну, що передбачають тверезе та усвідомлене ставлення до себе та дійсності.

“Тверезе” існування істотно відрізнялося від цілісної активності ранніх етапів людської історії, активності, засадничими для якої були інстинктивні або ж напівінстинктивні форми зв’язку зі світом, що потребували для свого підтримання підключення найпотужніших фізіологічних механізмів, вироблених і закріплених усім попереднім перебігом еволюції живого. Наприклад, вдале полювання передбачало сп’яніння від переслідування здобичі, нечутливість до болю, радість і торжество перемоги, щастя тихого відпочинку, бажання любити, здатність захистити зграю ціною власного життя.

Наведені бажання мали першорядне значення у житті всіх живих істот. Тому не дивно, що під час еволюції були відібрані та надійно закріплені ті нейрофізіологічні механізми, які давали змогу переживати ці почуття і мали великий запас міцності, тобто були здатні мотивувати живі істоти навіть за умов дефіциту енергетичних ресурсів організму. Функціонування цих механізмів

мів залежить від виконання певних дій у поєднанні з переживанням найпотужніших позитивних емоцій.

Прадавня людина не так далеко відійшла від тварин. Ранні форми організації життя беруть свій початок у “інстинктивній” активності тварин і підтримуються відповідним психофізіологічним інструментарієм. На ґрунті психофізіологічного базису формується й розвивається ядро буттєвої суб’єктивності, що ґрунтується на принципі безпосереднього, злитого з людською активністю, задоволення від цієї активності. Людина ще не розрізняє мети та результату, умов діяльності та її знарядь. Головним знаряддям діяльності є вона у своїй цілісності, її тіло не відділене від її духу.

Можна лише здогадуватися, яким сприймала світ людина тієї доби. Але безперечно, йшлося про світ просякнутий смыслом і значенням, життя в якому було важким, небезпечним, але захоплюючим і сповненим дива. Це був світ пристрасті та щастя, в якому людина відчувала себе частиною великого цілого і відчуття співпричетності було рутинним, щогодинним, щохвилинним станом. Проте виживання виду вимагало від людини розвитку нових форм активності, що набували характеру усвідомленої діяльності.

Поступово зміцнюється фізіологічний субстрат такої свідомої діяльності. На місце священного приходять профанне, людина раптово виявляється всередині похмурого й ворожого їй космосу, далекого від звичного стародавній людині затишного й наповненого суб’єктивними смислами Всесвіту. Для нормального функціонування людської діяльності у такому світі потрібні мотивування і зв’язок із традиційним ядром людської суб’єктивності, що продовжує задавати головні мотиваційні імпульси для людського існування. Аби буттєве ядро працювало, необхідна буттєва переінтерпретація світу діяльності.

Постає питання: як можлива така переінтерпретація, адже діяльнісна модель світу принципово протистоїть буттєвому підходу? Відповідь одна: діяльнісний світ має бути закамouflьовано під світ буття. Такий камouflяж дає змогу пов’язати діяльнісну активність людини з її буттєвим досвідом. Цей зв’язок будується на принципі відкладеного задоволення, перспективи винагороди за певну неприємну, “важку” справу.

Виникнення “праці” як особливого соціального процесу вимагає для свого підтримання нових, невідомих раніше механізмів

психофізіологічного забезпечення. Провідну роль відіграє принцип зворотного відображення, що базується на процесі перемаркування, наділення смислами трудових актів, створення цілої системи символічних стимулів і їх закріплення в людській діяльності завдяки перенесенню на них переживання позитивних почуттів.

Розвиток нового “діяльнісного” ядра людської суб’єктивності потребував інтерпретації нових об’єктів, які потрапляли у поле діяльнісного ставлення. Така інтерпретація допомагала підтримувати стабільність і неперервність людської діяльності. В її межах “об’єкти” нейтральні, а частіше негативно забарвлені через споконвічно притаманний їм “не-людський” вимір. Переінтерпретовані у термінах людської суб’єктивності, вони набували символічної цінності. Створювалася певна система знаків, що надбудовувалася над безпосередньо вкоріненим у людському бутті ядром суб’єктивності й одночасно апелювала як до об’єктів зовнішнього світу, так і об’єктів суб’єктивних.

Від початку свого функціонування “діяльнісна” знакова система передбачала своє існування у межах людської свідомості, тобто людське ставлення до неї було усвідомленим і в певному розумінні вільним, що давало людині змогу маніпулювати знаками цієї системи і будувати на її ґрунті нові, багато у чому автономні, тобто не пов’язані з актуальною діяльністю, ціннісні світи.

Така надлишковість забезпечувала діяльнісній “ціннісно-символічній” системі можливість створювати додаткові знакові ресурси, своєрідний арсенал, який давав людині змогу пристосовуватися до мінливого існування, створювати систему цінностей “на виріст”, здатну адаптуватися до нових умов діяльності. Водночас “незалежна” природа символічного світу, за теорією Ж. Бодрійяра, обтяжена його відривом від реальності, утратою ним своєї прагматично зорієнтованої суті та підпорядкуванням людини сліпій грі (комбінаториці) ціннісно забарвлених символічних об’єктів [2, 103].

Система регулювання діяльності передбачає паралельне існування взаємопов’язаних “об’єктів”. З одного боку, це знаки, в яких подано алгоритми трудового ставлення до світу. З іншого, це система означення, що наділяє ці знаки смислом і людським (суб’єктивним) виміром. Засадничими для суб’єктивної здатності є її зв’язок із споконвічним “сакральним” ядром людської суб’єктивності, енергія якої її живить.

Результатом суб'єктивізації людської діяльності стало створення надійного компенсаторного механізму, завдяки якому розвивається діяльнісний підхід до дійсності та захищається людська суб'єктивність від руйнівного впливу останньої. Проте будь-яка компенсація – вимушений компроміс між вимогами реальності та людськими можливостями. Компроміс має свої межі та за нього треба платити. Інколи ціна надто висока.

Камуфлювання діяльнісної активності людини призвело до виникнення серйозної неадекватності в людському уявленні про реальність. Існування двох, далеких одна від одної моделей реальності, наданих людині на феноменологічному рівні як тотожні, обтяжене суперечностями. Створення єдиної ціннісної системи, яка забезпечує розв'язання буттєво-космічних (екзистенційних) проблем людини, та системи, що регулює соціальні процеси, передбачає наявність символічного континууму, смислового поля, що впливає на всі прояви людини, – від найпростіших, суто прагматичних актів, до вищих форм людської активності.

Логіка сакрального, перенесена на винятково діяльнісну активність, урешті-решт перестає працювати і людині доводиться стикатися з невблаганними вимогами діяльнісної реальності, що призводить до компрометації позадіяльнісного підходу до реальності, девальвації притаманного йому універсалізму і, відповідно, світоглядної дезадаптації людини.

Мірою корозії позадіяльнісної феноменології, супроводжуваної експансією діяльнісної “тверезої” логіки до царини буттєвої суб'єктивності, що здійснюється з використанням тієї самої символіки, яка досі слугувала для “трансляції” буттєвого досвіду, людина стає в'язнем ворожих і чужих їй конструктів, суб'єктивних за своєю феноменологією, але глибоко нелюдських за своєю суттю – це безглуздя, що мімікрує під сенс. Не дивно, що почуття жаху супроводжує людину впродовж усього її існування у такому світі.

Те, що виглядає як синергетичне співіснування двох феноменологічно тотожних моделей світу та сприяє перепливу мотиваційної енергії в ту зону, де відчутно її брак – нехай то буде діяльнісний світ, куди транслують досвід буття, або буттєвий світ, досвід споживчої мотивації, притаманний світові діяльності, – виявляється небезпечною конструкцією з обмеженим потенціалом регулювання.

Така конструкція може завдати шкоди людині у той момент, коли регульовані нею процеси досягають свого екстремуму.

Суб'єктивація об'єктивності вихідним способом неадекватна, і водночас людина не може звільнитися від неї, тож переживання її супроводжується почуттям жаху та втрати сенсу. Перенесення буттєвої образності на світ діяльності не приводить до змін сутнісних зв'язків між реаліями (об'єктами) діяльнісного світу. Буттєве "прикриття", здобуте діяльнісними структурами, змінювало феноменологію їхнього функціонування, вносячи збурення в їх діяльнісне осмислення. Буттєві смисли тих образів, які використовували для камуфлювання людської діяльності, мали власну логіку, історично незалежну від людської діяльності.

Людина діяльнісна потребувала постійної роботи щодо модифікації (адаптації, переосмислення) вихідних буттєвих смислів у контексті їхнього діяльнісного використання. По суті, здійснювалася спроба діяльнісного ставлення до досвіду буття з характерною для останнього аналітичною, знаряддевою настановою. Внаслідок діяльнісної переінтерпретації людина намагалася досягнути несуперечливості між логікою буттєвого досвіду та логікою діяльнісного ставлення до світу.

Зазначене узгодження завжди мало відносний характер і вимагало постійних зусиль із боку людини, які обмежувалися рівнем людської рефлексії над буттєвим досвідом і необхідністю збереження священної енергії буття у процесі діяльнісного використання буттєвих образів. Результатом діяльнісної роботи з буттєвою складовою людського духу стало виникнення системи спеціалізованої духовної діяльності.

Історія розвитку людської діяльності невід'ємна від рефлексивного заглиблення у буттєвий досвід. Рефлексія здійснювалася різними засобами і за різними схемами залежно від того, який характер мала діяльність тієї чи тієї доби, але загальна магістральна спрямованість на поглиблення рефлексії залишалася незмінною. Для раннього періоду людської діяльності, який характеризується домінуванням родових відносин як головного рушія й організатора діяльності, саме родові відносини є інтерпретаційною матрицею, крізь призму якої осмислюють буттєвий досвід. Сьогодні буттєвий досвід аналізують за допомоги наукових схем, що сягають

наукової методології Нового часу, системотвірного чинника сучасної людської діяльності.

Висновки. Отже, факт перенесення смислової складової буттєвого досвіду до сфери людської діяльності та наділення діяльнісних актів буттєвим смыслом відкриває можливість перепливу мотиваційної енергії не тільки від буття до діяльності, але й навпаки. Наявність буттєвої забарвленості у діяльнісних структурах створює ситуацію, коли досягнення конкретно діяльнісних цілей людина сприймає як певну теургічну дію, що приводить до реалізації вищих, сакральних цілей. Позадіяльнісне, переживальне за своєю природою ставлення до цих цілей змінюється суто діяльнісним, перетворюювально-споживчим ставленням. Людина відкидає позадіяльнісні способи реагування на проблему і цілком переходить на позицію діяльнісного активізму.

Література

1. Аръес Ф. Человек перед лицом смерти / Ф. Аръес ; общ. ред. С.В. Оболенской ; предисл. А.Я. Гуревича. – М. : Издательская группа “Прогресс” ; Прогресс – Академия, 1992. – 528 с.
2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.
3. Ведин И.Ф. Деятельностный смысл бытия человека: Философско-методологический анализ : автореф. дис. ... д-ра филос. наук / И.Ф. Ведин. – К., 1989. – 42 с.
4. Гроф С., Галифакс Дж. Человек перед лицом смерти / С. Гроф, Дж. Галифакс. – М. : ИНИОН, 1995. – 301 с.
5. Киселёва О.А. Бытийные основания смысло-жизненных проблем личности : дис. ... канд. филос. наук / О.А. Киселёва. – К., 1991. – 124 с.
6. Ялом И. Вглядываясь в солнце. Жизнь без страха смерти / И. Ялом. – М. : ЭКСМО, 2008. – 352 с.

Солонько Леонид. Воспроизведение бытийного опыта средствами деятельностного моделирования. В статье рассматривается проблема утраты связи с бытийным опытом, представшая перед человеком деятельностным. Анализируются основные этапы формирования дискретно-деятельностного отношения к миру. Выявлены особенности наделения бытийными смыслами деятельностных актов. Очерчены формы рефлексивного погружения в бытийный опыт в разные исторические периоды.

Ключевые слова: бытийный опыт, бытийные смыслы, деятельностное моделирование, деятельностная переинтерпретация, мотивационный механизм.

Solonko Leonid. Reproduction of existential experience by means of activity modeling. The article deals with the problem of disconnection from existential experience that concerns the active human being. The most important stages of formation of discrete activity worldview have been represented. The investigation focuses on the particularities of activity acts provided with existential sense. The author reveals the forms of reflexive immersion into existential experience in different historical periods.

Key words: existential experience, existential sense, activity modeling, activity reinterpretation, mechanism of motivation.